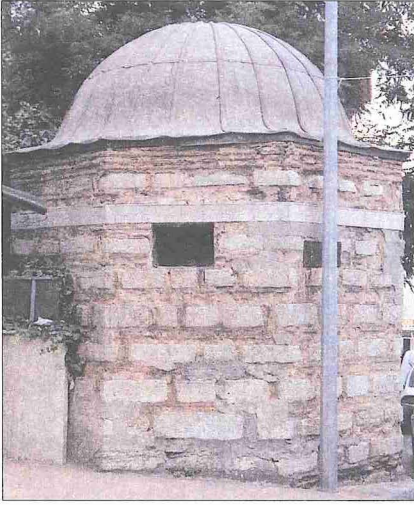

Üsküdar Doğancılar Maksemi – İstanbul

8 m. kadar aşağıda olan maksemin Roma devrinden kaldığı ve en köklüsü Mimar Sinan tarafından gerçekleştirilen çeşitli tamirler geçirdiği anlaşılmaktadır. Taksim Maksemi, I. Mahmud tarafından Taksim suyu tesisleriyle beraber 1732 yılında yaptırılmıştır. İsâle hattından Taksim deposuna dolan su bu maksemdeki on lüleden Fındıklı - Tophane, diğer on lüleden Beyoğlu Galata ve yandaki dört lüleden Kasımpaşa yönüne dağıtılır. Kayıtlara göre bu makseminden dağıtılan suların debisi 41 lüledir (2132 m³/gün). Giriş oluşunun iki tarafında iki kitâbe bulunmakta ve solda kende Kaptanıderyâ Gazi Hasan Paşa'ya yaptırdığı Kalyoncu Kışlası ve çeşmelere toplam 22 masura (143 m³/gün), sağda kende Sadrazam Yûsuf Paşa'ya 8 masura (52 m³/gün) su tahsis edildiği yazmaktadır. Taksim isâle hattı üzerinde yakın zamanlara kadar mevcut olan Harbiye Maksemi ise yol açılması dolayısıyla kaldırılmıştır. Anadolu yakasındaki mevcut en önemli maksem Üsküdar Doğancılar'da bulunan ve halk arasında genellikle türbe sanılan Damad İbrâhim Paşa Maksemi'dir. Harap durumdaki yapının üzerinde ta'lik hatla yazılmış Şair Nedîm'in bir kasidesi vardır.

Maksemilerin küçük birer örneği de şehir içerisindeki suyun basıncını ayarlayan su terazilerinin tepesinde bulunur ve bunlar vasıtasıyla aynen maksemde olduğu gibi su ölçülerek çeşitli yerlere dağıtılır. Halen Süleymaniye Çocuk Kütüphanesi'nin duvarı üzerinde bunun tipik bir örneği

yer almaktadır. Şehir dışındaki ana isâle hatları üzerinde bulunan maksemelere ise maslak veya kubbe ve bazan da şekline göre baca denir. İstanbul'daki maslakların başlıcaları Taksim suyu isâle hattı üzerindeki Hacı Osman Bacası, Ayazağa Van, Derbent ve Maslak kubbeleriyle Mecidiyeköy Maslağı'dır.

BİBLİYOGRAFYA :

Tevzi Defteri, Âtîf Efendi Ktp., nr. 1734 (Kırkçeşme ve Kâğıthane sularının 976 yılında Mimar Sinan tarafından İstanbul'a getirilişiyle ilgili); Sadi Nirven, *İstanbul Suları*, İstanbul 1945; Kâzım Çeçen, *Mimar Sinan ve Kırkçeşme Tesisleri*, İstanbul 1988; a.mlf., *Üsküdar Suları*, İstanbul 1991; a.mlf., *Taksim ve Hamidiye Suları*, İstanbul 1992; SA, III, 1267-1268, 1287; IV, 1840.

KÂZIM ÇEÇEN

el-MAKSÛD

(المقصود)

Osmanlı medreselerinde okutulan
Arapça sarf kitabı.

Müellifi bilinmemektedir. Birgivi eserin İmam-ı Âzam Ebû Hanîfe'ye ait olduğunu söylüyorsa da (*İm'ânü'l-enzâr*, s. 151) kaynaklarda bu görüşü teyit eden bir kayda rastlanmamıştır. Kitapta önce sarf ilminin önemine işaret edilmiş, daha sonra sülâsî mücerred ve rubâî mücerred fiillerin vezinleriyle rubâî mücerred veznine mülhak altı bab tanıtlmış, ardından sülâsiye mezîd rubâî, humâsî ve sūdâsî fiil kalıpları ile (toplam on dört kalıp) rubâî mücerrede mezîd üç fiil kalıbı ele alınmıştır. "Masdardan türeyen kipler" başlığı altında masdar, masdar çeşitleri ve masdardan türeyen mâzî, muzâri, emir ve nehiy, ism-i fâil ve ism-i mef'ûl kip ve kalıplarının kuruluş ve çekimleri açıklanmıştır. "Sahih fiillerin çekimi" başlığıyla sahih fiillerin mücerred ve mezîd kalıplarının mâzî, muzâri, emir ve nehiy kiplerinin mâlûm ve meçhul şekilleriyle ism-i fâil ve ism-i mef'ûllerinin çekimleri anlatılmıştır. "Notlar" (Fevâid) başlığını taşıyan bölümde geçişsiz (lâzım) bir fiili geçişli (müteaddî), geçişli bir fiili geçişsiz yapmanın yolları, hangi fiil kalıplarının (bab) geçişlilik veya geçişsizlik bildirdiği, fiil kalıplarının ifade ettiği istek, işteşlik (müşâreket) ve dönüşlülük (mutâvaat) gibi diğer anlamlar, isim ve fiillerdeki zâid harfler ve bu harflerden bazılarının bildirdiği mânalarla bir kelimedeki zâid harfleri belirlemenin yolları açıklanmıştır. "İlletli fiillerle sahih fiillerden hemzeli ve muzaaf olanlar" başlıklı bölümde söz konusu fiillerle bunların çekimleri esnasında mey-

dana gelen i'lâl, ibdâl ve idgam gibi değişiklikler ve kuralları açıklanmıştır.

el-Makşûd'a birçok şerh yazılmıştır (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1807). Bunlardan Birgivi'nin *İm'ânü'l-enzâr 'ale'l-Makşûd*'u (Bulak 1244; İstanbul 1293), Ömer b. Asker el-Hamevî'nin şerhiyle (*el-Matbaatü'l-meymeniyye*, 1306) müellifi meçhul *el-Maflûb bi-şerhi'l-Makşûd* (*el-Matbaatü'l-Vehbiyye*, 1293; *el-Matbaatü'l-Meymeniyye*, 1310; İstanbul 1324, 1331) ve İsâ (Efendi) es-Sîrevî'nin *Rûhu's-şurûh*'u (bk. bibl.) sayılabilir. Eser Manisalı Ahmed b. Muhammed tarafından Türkçe olarak şerhedilmiştir. Hocaâde Ahmed kitaba bazı ilâveler yapmış ve bu çalışma *İlâveli Maksûd* adıyla basılarak dönemin okullarında okutulmuştur.

BİBLİYOGRAFYA :

Hocaâde Ahmed, *İlâveli Maksûd*, İstanbul 1312; *el-Maflûb bi-şerhi'l-Makşûd fi't-taşrif* (İsâ es-Sîrevî, *Rûhu's-şurûh ve Birgivi*, *İm'ânü'l-enzâr 'ale'l-Makşûd* ile birlikte), İstanbul 1331; Abdüllatif b. Muhammed Riyâzîzâde, *Esmâ'ü'l-kütüb* (nşr. Muhammed Altuncî), Kahire, ts. (Mektebetü'l-Hâncî), s. 307; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1806-1807; Serkis, *Mu'cem*, I, 304; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 287; II, 657.

KENAN DEMİRAYAK

MAKSÛR

(bk. KASR).

MAKSÛR ve MEMDÛD

(المقصود والممدود)

Sonunda
maksûr ve memdûd elif bulunan
Arapça kelimelere dair eserlerin
ortak adı.

Arapça'da kelimenin sonunda bulunan ve öñü fetha olan elife "maksûr elif", bu harf ile biten isim ve sıfatlara da "maksûr isimler" adı verilir. Maksûr elif ya uzatan elif ya da öñü fetha olan yâ şeklinde yazılır. Maksûr elifin bazan uzun elif, bazan da yâ şeklinde yazılması belli kurallara bağlıdır. Kelime sonundaki elif-hemzeye (ء) "memdûd elif", böyle isim ve sıfatlara da "memdûd isimler" denir.

Lugat ve gramer âlimleri ilk devirlerden itibaren maksûr ve memdûd isimlerle sıfatların müennes veya müzekker, münzarif veya gayri münzarif olduklarının belirlenmesi, tesniye ve cemi hallerinde eliflerin dönüşüme uğraması yahut aynen kalması üzerinde durmuşlar, bu konular ve elifin az veya çok uzatılmasına göre

MAKSÛR ve MEMDÛD

şekillenmesinden ortaya çıkan zorluklar üzerine “el-maksûr ve'l-memdûd” vb. adlar taşıyan risâleler kaleme almışlardır. Bu risâlelerde ayrıca kelimelerin anlam ve kullanım özellikleriyle kullanım kuralları incelenmiştir.

Bu tür kelimelerin bir araya toplanıp açıklandığı risâleler, II. (VIII.) yüzyılda telifine başlanan konu sözlüklerinin de bir bölümünü oluşturmuştur. Bir kısmı alfabetik olarak, bir kısmı da ilk harfinin mahrecine göre tertip edilen ve İbn Düreyd'in *el-Makşûre*'si ile İbn Mâlik et-Tâî'nin eseri dışında diğerleri mensur olan bu risâlelerin müellifleri arasında Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, Asmaî, Kâsım b. Sellâm, İbnü's-Sikkî, Ebû Hâtım es-Sicistânî, Müberrred, Mufaddal b. Seleme, Zeccâc, İbn Keysân, Muhammed b. Cerîr et-Taberî, İbn Düreyd, Muhammed b. Osman el-Ca'd, Niftaveyh, Ahmed b. Vellâd, Ebû Ali el-Kâfî, Ebû Ali el-Fârisî, İbnü'l-Kütiyye, İbn Hâleveyh, İbn Dürüstevveyh, İbn Cinnî, İbn Sîde, Ahmed b. Muhammed el-Hazâz, Ebû'l-Muzaffer İbn Hübeyre, Ebû Bekir İbnü'l-Enbârî, Kemâleddin el-Enbârî ve İbn Mâlik et-Tâî'nin adı zikredilebilir. İbn Düreyd'in *el-Makşûre*'si İstanbul (1300), Kahire (1324) ve Dimaşk'ta (1928) şerhiyle birlikte basılmış, Mehdi Ubeyd Câsim tarafından ilmî neşri gerçekleştirilmiş (*el-Mevrid*, XIII/1, Bağdad 1984, s. 183-200, İbn Hişâm el-Lahmî şerhiyle birlikte), üzerine birçok şerh yazılmıştır (*Keşfü'z-ẓunûn*, II, 1807-1808). Bunlardan Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ (nşr. Abdülilâh Nebhân – M. Hayr el-Bikâî, Dimaşk 1983), Ahmed b. Vellâd (nşr. Brûnleh, Leiden 1900; Kahire 1326/1928), Niftaveyh (nşr. Hasan Şâzelî Ferhûd, Kahire 1980), İbnü'l-Enbârî (nşr. Atıyye Âmir, Beyrut 1962) ve İbn Mâlik'in (nşr. Şinkitî, Kahire 1329) risâleleri zikredilebilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Müberrred, *el-Muktedab* (nşr. M. Abdülhâlik Uzeyme), Kahire 1386/1966, III, 78-88; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Şüveymî), s. 250, 264, 267, 277, 278, 284, 304, 331, 337, 339, 370, 374, 384; İbn Yâiş, *Şerhu'l-Mufaşşal*, Beyrut, ts. (Âlemü'l-kütüb), VI, 36-42; İbn Hişâm en-Nahvî, *Evdaḥu'l-mesâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Beyrut 1987, s. 295-297; a.mlf., *Şerhu Şüzûri'z-zeheb* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Kahire 1385, s. 65; *Keşfü'z-ẓunûn*, II, 1461-1462, 1807-1808; Ahmed Nâsif Câsim, *ed-Dîrâsâtü'l-luḡaviyye ve'n-naḥviyye fi Mısr*, Kahire 1977, s. 246-255; a.mlf., “Eşerü'l-makşûr ve'l-memdûd li'bn Vellâd fi'l-hareketi'l-luḡaviyye”, *Mecelletü Âdâbi'l-Müstansırıyye*, II, Musul 1977, s. 9 vd.; Ahmed eş-Şerkâvî İkbâl, *Mu'cemü'l-me'âcim*, Beyrut 1407/1987, s. 272-279.

KENAN DEMİRAYAK

MAKSÛRE

(bk. MAHFİL).

MAKTA'

(مقطع)

Gazel ve kasidenin
son beyti

(bk. BEYÎT; GAZEL; KASİDE).

MAKTA'

(المقطع)

Üzerinde
kamış kalem ağzının
kesilip düzeltildiği alet.

“Üstünde kesim yapılan alet” mânasıyla sözlükte yer alan makta' kelimesi Türkçe'ye yanlış olarak yerleşmiş olup doğrusu “kesmek, yontmak” anlamındaki **katt** kökünden gelen **mikattadır** (üzerinde kalem ağzı kesilen alet). Çoğunlukla eni 2-3 cm., boyu 10-20 cm. olan, 2-3 mm. kalınlığında kemik veya fildişinden yapılmış bir plakadan ibaret makta'ların yapıları şeklinde boyu kısa olanları da vardır; bunlar maden veya deriden yapılmış ince bir zincirle divite bağlanır ve gerektiğinde kullanılır. Basitleri kemikten, kıymetlileri fildişinden yapılan makta'ların abanoz ağacından, boynuz, bağa ve sedekten olanlarına da rastlanır. Gümüşten, sarı madenden veya üstü altın kakmalı taban demirinden imal edilmiş makta'larda kalem kesileceği yere fildişinden küçük bir parça tutturulmuştur. Çünkü kalem

ağzı sert bir zeminde kesilirse kalem tıraşın “tığ” veya “namlu” denilen ağır kısmı dönerek keskinliğini kaybeder. Bu sebeple makta' yapımında kalem tıraşın keskinliğine zarar vermeyen fildişi gibi sertliği az maddeler tercih edilmiştir.

Önce sol elin ayasına yaslanarak ucu dil şeklinde yontulan kamış kalem daha sonra makta' üstüne yatırılıp ağzı eğri olarak kesilir (katt-ı kalem). “Kalem ağzının dikine kesilmesi veya çatlatılması” demek olan “şak” işlemiyse kalem elde tutulurken yapılabileceği gibi istenirse makta' üstünde de gerçekleştirilebilir. Ancak her iki durumda da kalemin oynamadan sabit kalabilmesi için makta' üzerinde “hâne-i kalem, kalem yastığı, kalem yuvası” denilen ve kalem çapı kadar yivi bulunan bir yuva çıkıntısı yapılmıştır.

Makta' imali, dergâhların açık olduğu devirlerde mevlevîhânelere gelir sağlamak için Mevlvî dervişleri tarafından ince bir sanat haline getirilmiş, makta' üzerine çakı, mil ve kıl testere ile gayet ince oygularla Mevlvî sikkisi, nakış, çiçek ve yazı gibi (çoğunlukla Hz. Mevlânâ'nın ismi) gibi tezyinî unsurlar işlenmiştir. Bilhassa XIX. yüzyıla ait sanat değeri taşıyan böyle makta'ların dip tarafında Fikrî, Resmî, Sırrî gibi makta' sanatkârlarının imzalarına da rastlanır. Kızıldeniz sedeflerinden özenle yapılan, baş makamına Kubbetü's-sahre'nin ekseriya kabartma olarak işlendiği sedef makta'lara da yapıldığı şehrin adı dolayısıyla “Kudûs işi” denilmektedir.

Kâtipler veya hattatlar makta' bulamadıkları âcil durumlarda kalemin gövdesini sol elin üçüncü ve dördüncü parmakları arasına sıkıştırıp ağzını baş parmak tırnağı üstünde kalem tıraşla kesmek yoluna giderler.

BİBLİYOGRAFYA :

Gülzâr-ı Savâb, s. 105; Nurettin Rüştü Büngül, *Eski Eserler Ansiklopedisi*, İstanbul 1939, s. 162; A. Süheyl Ünver, “Türk İnce El Sanatları Tarihi Üzerine”, *Atatürk Konferansları I*, Ankara 1964, s. 111-112; Mahmud Bedreddin Yazır, *Medeniyet Âleminde Yazı ve İslâm Medeniyetinde Kalem Güzeli*, Ankara 1974, II, 171, 176-177; M. Uğur Derman, “Makta'”, *Âletler ve Âdetler*, İstanbul 1987, s. 45-46; a.mlf., “Kalem I”, *İslâm Düşüncesi*, sy. 3, İstanbul 1967, s. 173-175; a.mlf., “Kalem tıraş ve Makta'lar”, *İlgi*, sy. 19, İstanbul 1974, s. 40-43; a.mlf., “Maktalar”, *P Sanat Kültür Antika*, sy. 12, İstanbul 1999, s. 136-139; a.mlf., “Makta'”, *TA*, XXIII, 204; Filiz Çağman – Şüle Aksoy, *Osmanlı Sanatında Hat*, İstanbul 1998, s. 22-25; Pakalın, II, 534.

M. UĞUR DERMAN

Makta' örnekleri: a) Demir, b) Sedef, c) Fildişi, d) Bağa, e) Fildişi

